

Μεγάλη Μοραβία, Szvatopluk országa
– Hol voltak a morva végek? –

„Semmi sem világít rá jobban a jelenre és a jövőre felé vezető választott utakra, mint az a mód, ahogyan a társadalom magáénak vállalja múltját.” (Lucian Boia)

Negyed évezredes vita tárgya a *De Administrando Imperio* (DAI) által említett *Magna Moravia* (μεγάλη Μοραβία) lokalizálása. VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár államkormányzati munkája négy ízben tesz említést „Szvatopluk országról”; ebből három alkalommal olyan világos földrajzi koordinátákat közöl,¹ melyek alapján a nevezett ország a Balkán-félsziget középső vidékeire helyezhető. Már önmagában ez a következetesség is megerősíti a bizánci államkormányzati munka értesültségének hitelét, de további más források, leginkább frank és ószláv kútfők, adatai is arra mutatnak, hogy a ma ismert és elfogadott, a Közép-Duna-medence északnyugati határterületein fekvő Morávián túl, a 9. században létezett egy másik, délszláv területekre helyezhető „Morávia” is. Ez a fejedelemség azonban nem tekinthető „a morvák országának”, mert ezen a tájon nem morvákat kell keresnie a kutatásnak. Annak a népességnek a neve, amelynek területét forrásaink a Balkánra helyezik, két helyről származhat. A balkáni szláv közösségeket a bizánciak *Szklaviniai* névvel illették. Ezek a félszigeten rendszerint földrajzi egységgel rendelkeztek és központjaik gyakran folyók völgyeiben jöttek létre, amelyek után lakóikat nevezték: így a kutatás ismeri az abodritok, a timocsánok, a sztrimonitik vagy a narentánok mellett a *moravánok* népet is,² amely nevének a Morava folyóról nyerte. A másik elgondolás Boba Imre nevéhez köthető. Boba szerint *Magna Moravia* lakosságának elnevezése a későbbi Sirmiummal azonosítható *Margus* avagy *Marava* (*Maraha*) városának latinos alakjából fakad és az nem morvákat, hanem margusi vagy maravai szlávokat jelöl (*Sclavi Margenses*, *Sclavi Marahenses*).³

A magyar történettudomány a DAI adatait tekinti a honfoglalás-kor egyik legfontosabb forrásának, ezért ma már elterjedt az a felfogás, hogy a kérdéses időben valóban két Morávia létezett. Azonban a 9. századi Kárpát-medence múltjával foglalkozó munkák sem egységesen vélekednek ezen államalakulatok egymáshoz való viszonyáról, nevezetesen: időben és térben hogyan függ össze a két terület története egymással. Ezzel szemben a régi, meggyökeresedett elgondolás szerint Morvaország előképe a 9. század első felében alakult ki a mai morva földek és Nyugat-Szlovákia területén, ami aztán Szvatopluk alatt birodalomná nőtte ki

¹ Vö. a 13., 40. és 41. fejezetek adatait; a 38. caput csak közvetve adja meg *Magna Moravia* elhelyezkedését. DAI 64–65., 176–177., 180–181., ill. 172–173.

² BOLENSKY 1999. 79.

³ BOBA 1996. 19–23.

magát és ez az impérium lenne megfeleltethető „Nagymoráviával.” Ez az elképzelés a görög jelzőt 'nagy' és nem 'rég' értelemben magyarázza és végső soron azt állítja, hogy soha nem létezett egy időben a bazileosz által említett ország és Morávia, hanem Moráviából fejlődött ki a „Nagymorva Birodalom”. Csakhogy a *DAI* szövegéből következően Szvatopluk országának jelzője nem térbeli kiterjedést, hanem időbeli elsőséget jelent, hasonlóan Magna Hungaria esetéhez. Ezért indokolt a más forrásokból sehol sem adatolható „Nagymorávia” terminus helyett az Ómorávia elnevezés használata.⁴ Azt, hogy „Nagymorávia”, mint terminus sehol sem fordul elő a korabeli ószláv vagy latin nyelvű forrásokban, a hagyományosnak nevezett elgondolás hívei is belátják.⁵

Az elmúlt években számos olyan munka látott napvilágot tekintélyes szerzők tollából Ómorávia fekvésének és kiterjedésének kérdéséről, amelyek megállapításai gyökeresen eltérnek a közismert felfogástól. Dolgozatom elsősorban a „déli lokalizáció” hipotézisét elfogadók, illetve mellette érvelők elgondolásainak, meglátásainak összegzését kívánja adni, kettős célból. Egyrészt azért, mert ellentétben az északi lokalizáció közismert, és a cseh és szlovák múlttudat „hivatalos” változatával szemben ez a vélemény nem sok népszerűsítést kap, ismeretlege esetleges, ráadásul a vele foglalkozók nézetei között is vannak eltérések. Másrészt világossá kell tenni: akármilyen politikai akarat formálta át a közelmúltban a történeti kutatások irányát, nem lehet tudományos nézeteket doktrínaként kezelni. Márpedig az „Ómorávia-probléma” pontosan ilyen. Minden megállapítást, amely érintette a 9. századi morva történelmet, a közelmúltig ahhoz kellett idomítani, hogy a „morvák fejedelemsége” a Duna vonalától északra terült el, s fennállása megelőzte a honfoglaló magyarság Kárpátokon belüli megjelenését. Ez az elgondolás azonban sokkal inkább politikai, semmint történeti alapokon nyugszik.⁶

Röviden vázolom még *Magna Moravia* északi és déli lokalizálásának régészeti hátterét, illetve annak problémáit. Hangsúlyozom: jelen írást előtanulmányoknak szánom. A dolgozat terjedelmi korlátai miatt nem lehetséges foglalkoznom sem a források teljes körével, sem adataik széleskörű geográfiai elemzésével, amelynek révén szétválaszthatóak lehetnének az északi és a déli Moráviára vonatkozó tudósítások. Egyelőre nem teszem elemzés tárgyává Metód egyházi joghatóságának kérdését, annak földrajzi vonatkozásait, s ehhez hasonlóan feldolgozásra vár a magyar krónikahagyomány ismertetése is. Mindezen feladatokat, a késő-avar régészeti anyag morva-medencei, részletes vizsgálatával karöltve a jövőben kívánom elvégezni.

Tudomány és politika: hogyan került *Magna Moravia* északra?

Boba Imre, Püspöki Nagy Péter és legutóbb Martin Eggers is alapos kutatástörténeti áttekintést adott arról a folyamatról, hogy az észak-balkáni Morava

⁴ Vö. BOBA 1996. 82.; OLAJOS 1996. 17.; SZABADOS 2011. 124.

⁵ VAVŘINEK 1998. 7.

⁶ Jó példa erre Boba Imre először angolul megjelent könyvének (BOBA 1971.) fogadtatása: az akkori csehszlovák történészek cáfolat nélkül bélyegezték tudománytalannak és Csehszlovákia-ellenesnek. PETROVICS 1998. 22. Ellenben több kutató már a kezdetektől fogva pozitívan fogadta Boba nézetét, pl. Lewis, Bowlus, Kronsteiner, Schelesniker. Vö. BOWLUS 2005. 202–205. Összefoglalóan I. PETROVICS 2005., különösen PETROVICS 2005A.

folyó, vagy Marava városa menti szlávokról hírt adó források értesítései miként váltak Moráviáról szóló híradásokká az évszázadok folyamán.⁷ *Magna Moravia*, azaz Szvatopluk országának északi lokalizálásának ötlete valójában a 14. században alakult ki Csehországban, amely végső soron Prágai Kozma elbeszélésére megy vissza, elterjesztése pedig a 15. századi humanistákhoz köthető, elsősorban Aventinushoz és Aeneas Sylvius Piccolominihez. Püspöki Nagy már húsz éve jelezte: a „*translatio regni*” tana, azaz a morva „korona” uralkodói joghatóságának átruházása a Cseh Királyságra a Luxemburgi-ház terjeszkedő politikájának az érdekeit szolgálta, amely dinasztia 1310–1437 között a cseh uralkodókat adta.⁸ Így lett egykorú források adatainak későbbi félreértéséből tudatos ideológiai eszköz, majd pedig politikai-diplomáciai fegyver a 19–20. századra, és vált axiómává a tudományosságban és a közgondolkodásban, kivált az egykori Csehszlovákia területén. Legutóbb Petrovics István utalt rá, hogy Boba teljes joggal mutatott rá arra a tényre, hogy az így rögzült nézet miatt *Magna Moravianak* a Dunától északra való fekvését a kutatók magától értetődőnek tekintették, és ezért a felfogásuknak ellentmondó kútfők adatait egyszerűen figyelmen kívül hagyták, más források értesítéseit pedig nézetüknek megfelelően „javígtatták”. Ezek többször olyan, modern nyelvekre történő forrásfordításokban öltöttek testet, amelyek kulcsfontosságú értesítései komoly torzulásokat szenvedtek, hiszen szándékolt, tendenciózus fordítás termékei voltak.⁹

Tanulságos egy Eggers által citált összegzés: „A ČSSR-ben keletkezett írások a „Nagymorva Birodalomról” azért váltak végül elviselhetetlenné, mert imamalom-szerűen állandóan ugyanazokat az érveket és „bizonyítékokat” ismételték. Herbert Schelesniker – utánozhatatlan módon – így fogalmazott: »Az utóbbi évtizedekben régészeti leletek alapján, egyházi áldással, állami hozzájárulással és támogatással, a nemzeti politika iránt elkötelezett, de a független historiográfiában is Morva-doktrína fejlődött ki a Morva-hipotézisből, hogy azután világnézeté szilárduljon.«.¹⁰ Hasonló okok mondatták ki a következő megállapítást is: „A hagyományos szemlélet tehát Nagymorávia területének idő- és térbeli alakulásában egy középkori politikai célokból létrehozott hamis hiedelemhez ragaszkodik. Ezt a hiedelmet számos, de a lényegét nem érintő változatban védelmezi, és mélységes hallgatásba burkolózik ott, ahol az egykorú források kétségbe vonják a hagyomány hitelét.”¹¹ Boba óta, ahogy Magyarországon, úgy a nemzetközi kutatásban sem egyöntetű a kérdés megítélése, tekintélyes történészek fogadták pozitívan az „új-teória” érvrendszerét. Másrészt „az a tény pedig, hogy mindkét oldal, mind a mai napig folyamatosan napirenden tartja a kérdést, nem csupán annak aktualitását, hanem szakmai recepciójának fontosságát is jelzi.”¹²

Nélkülözhetetlen röviden vázolnunk a „hagyományosnak” (valójában ortodoxnak) nevezett lokalizáció alapjait, hogy képet kaphassunk a források

⁷ Vö. BOBA 1996. 110–113., 120–125. és PÜSPÖKI NAGY 1978. 60–65. Kimerítően ismerteti a morva-ómorva kérdés kutatástörténetét és hipotézisből ideológiává fajulását EGGERS 2005.

⁸ PÜSPÖKI NAGY 1978. 64–65.

⁹ PETROVICS 1998. 22.

¹⁰ Vö. EGGERS 2005. 198.

¹¹ PÜSPÖKI NAGY 1978. 69.

¹² PÜSPÖKI NAGY 1996. 12.

átértelmezéséről. Eszerint (ami a „kisantant-történetírás” nacionalista vonalán haladva rímeli a „dáko-román kontinuitás” teóriájára, már ami a térfoglalás elsőségét illeti a Kárpát-medence bizonyos részein, esetünkben a Felvidéken) a honfoglalás előestéjén létezett egy morva állam, amelynek központja az északi Morava folyó völgyében feküdt, a mai Csehország dél-nyugati részén. E felfogás szerint ennek az államnak volt legtekintélyesebb uralkodója a magyar hagyomány Svatoplukja (871–894), akinek országa, mint a mai Szlovákia és Csehország (valamivel régebben pedig Csehszlovákia) előképe, a cseh-morva törzsterületeken túl birtokolta a Felvidék nyugati részét is, egészen a Garam folyásáig, de később a Felvidék keleti részén túl¹³ a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl egy részére is kiterjesztette a „Nagymorva Birodalom” határait a Kárpát-medencében.¹⁴ A cseh és szlovák kutatók azonban sok esetben tudatosan félremagyarázzák a források értesítéseit. Itt csak utalunk a *DAI* adatának meghamisítására, amelynek Ómoráviáját az egyértelmű lokalizálás ellenére egyszerűen északra helyezi, megtoldva azzal a képtelen megállapítással, amely szerint „Nagymorávia fogalom tárgyszerűen indokolt, mert így különböztetik meg a régi morvaországi morva alakulattól”.¹⁵ Holott világos: a *DAI* adatának egyetlen lehetséges interpretálása szerint Ómorávia a Kárpát-medence déli sávjába lokalizálható, a terület melletti jelző pedig nem térbeli, hanem időbeli jelentésben értendő.

Jó összefoglalást ad Martin Eggers az „ortodox” vagy „hagyományos” morva történetírás által kialakított képről. Eszerint 822 előtt, amikor a „morvákat” először említik írott kútfőben, a szlávok törzseit a Morva völgyében egy uralkodóház fennhatósága alá helyezték. Mojmir (833–846) alatt Morávia kiterjesztette határait a Felvidék nyugati részére, riválisa, Pribina elűzésével. Utóda, Rasziszlav (846–870) újabb hódító hadjáratokat folytathatott kelet felé (amire egyébként nincsenek történeti utalások), s megszilárdította hegemon helyzetét; ilyen előzmények után Svatopluk alatt virágzott fel a „Nagymorva Birodalom”. Prágai Kozma leírásából ennek határai Csehországot, Közép-Németországot bizonyos, szorok lakta területeit, Sziléziát, dél-lengyel földeket (a viszlánok lakta vidéket) foglalták magukba a Morva-medencétől északra; ettől a tengelytől délre pedig gyakorlatilag a teljes Felvidéket, egészen a Tiszáig és a Duna-Tisza között (de egyes kutatók a Tiszántúltra és Erdélyre is kiterjesztik Svatopluk *regnumát*¹⁶). 884–894 között a Dunántúl is morva területté avanszált (ami ekkor frank tartomány, az

¹³ Révész 1996. 10. a Bodrogek köz honfoglalás kori múltja kapcsán az alábbiakat fogalmazta meg: „Semmiel sem bizonyítható az a – szlovák történetírásban makacsul visszatérő – hipotézis, hogy a régió Nagymorávia része lett volna. A kisszámú bronztárgy, de a kerámia egy része is inkább keleti szláv kapcsolatokra utal (zemplénagárdi maszkos fibula!), párhuzamaik nem mutathatók ki a morva törzsterület temetőiből, ugyanakkor azok jellemző leletei hiányoznak a Bodrogek és a szomszédos területek leletanyagából. Nagymorávia határait a szigetzerű szláv településterületek hozzákapcsolásával szinte a végtelenségig tovább lehetne tágítani.”

¹⁴ Itt kell megjegyezni, hogy nagyjából ezek azok a földrajzi koordináták, amelyekkel Svatopluk országát szokták leírni. Azonban találkozhatunk szélsőségesebb és valamivel „finomabban hangolt” nézetekkel is. Előbbi hívei akár erdélyi és dunántúli területekre is kiterjesztik Morávia határait az „annektált” német és lengyel területeken túl, a mérsékeltébe csak a cseh és morva területeket tartják Szlovákia mellett megszervezett országnak (tehát nagyjából az egykori Csehszlovákia területét); a fennmaradó földek a „birodalomszervezés melléktermékei”, amelyeknek direkt nincs köztük Moráviához.

¹⁵ Vö. SZARKA 1986. 17.

¹⁶ Vö. pl. legújabban KOVÁČ 2001. 26., térkép.

Oriens).¹⁷ Ez hát az az „ország”, amelyet a magyarok felszámolnak a 10. századra.¹⁸ Püspöki Nagy is összegzi a „hagyományos” elgondolás eszmefuttatását: „Nagymorávia központja lényegében a későbbi Morva örgrófság területével azonos, melyhez I. Mojmir 833 táján hozzácsatolta Nyitra vidékét, kiűzve onnan Pribinát. A hagyományos szemlélet képviselői szerint Nagymorávia Szvatopluk uralkodása idején (870–894) terjedt ki a Dunántúl, valamint a Duna-Tisza köze északi részére, majd Csehországra és Lengyelország némely vidékére.” Majd hozzáfűzi, hogy „a heves viták” oka az északi és a déli lokalizáció hívei között világos: „Ha Nagymorávia – mint az egykorú források mondják – valóban Szirmium vidékén volt, akkor I. Mojmirtól Szvatoplukig, Pribinától Szt. Cirillig és Metódig a korai szláv történelem nagy jelesei ezentúl a mai Jugoszlávia¹⁹ vajdasági, horvátországi és szerbiai részeinek történetét fogják ékesíteni.”²⁰

A déli lokalizáció kutatástörténete

A *Magna Moravia*t a Balkánra helyező első munkák kutatástörténetét Püspöki Nagy Péter összegezte tanulmányában. Eszerint a déli lokalizáció alap gondolata a kutatásban a XVIII. századra megy vissza és Szklenár György, pozsonyi jezsuita történészhez köthető, aki úgy vélte, hogy a források szerint Morávia „először Moesiában keletkezett és növekedett, onnan Dáciába (a Duna-Tisza közébe) terjedt és Rasztiszlav, de különösen Szvatopluk fejedelem, aki a morvák közt a leghatalmasabb volt, fegyveres erővel a mai Morvaország végső határáig terjesztette ki”.²¹ Szklenár új eredményeit rendtársa, Katona István történészprofesszor támadta a legélesebben, nem is rejtve véka alá, hogy indulatai honnan származnak Szklenár művével szemben: „Amikor [Szklenár] Anonymust, Béla jegyzőjét a legméltatlanabb módon kigúnyolta, mint mesemondót és álmodozót kinevette, s e kérdés olyan élenjáró íróit, mint Sulzerust, Gelaziust, Aventinust, Ransanust és még másokat felfalni látom, magamat nem mérsékelhettem mindaddig, amíg ama könyvet sarkaiból ki nem forgattam.”²² Mivel Katona István a középkor folyamán rögzült szemlélet híve volt, Szklenár György 1790-es halálával az Ómorávia-kérdés lekerült a napirendről s a vita egyoldalú befejezést nyert. Magyarországon a következő évszázadokban Katona nézete vált irányadóvá, majd a 19. századdal érkező nemzeti ébredés a kialakuló cseh és szlovák történetírás alapjait is meghatározta.²³

Mintegy másfél évszázaddal később jelent meg Boba Imre, USA-beli lengyel-magyar történész könyve,²⁴ amelyben a szerző Ómoráviát „a Száva folyó mentén, a Dunától délre” helyezte, „az antik Szirmium, a később Morvának nevezett város körüli vidék”-kel azonosítva. Boba a – többnyire – korabeli források elemzése

¹⁷ Már FEHÉR 1956. 33. utalt rá: a Dunántúl északi részét az egész század folyamán frank grófok kormányozták, míg déli felét csupán 840-871/874 között engedték át olyan szláv vazallusoknak, akik képviselték a birodalmi közigazgatást.

¹⁸ EGGERS 2005. 176.

¹⁹ Illetve most már egykori – K-K.A.

²⁰ PÜSPÖKI NAGY 1978. 61–62.

²¹ SZKLENÁR 1784. Idézi: PÜSPÖKI NAGY 1978. 70.

²² KATONA 1786. Idézi: PÜSPÖKI NAGY 1978. 70.

²³ PÜSPÖKI NAGY 1978. 60–61.

²⁴ BOBA 1971. Vö. BOBA 1996.

révén jutott arra a következtetésre, hogy Szvatopluk állama egy, a Rusz felépítésére hasonlító, „Sclavonia néven ismert nagyobb condominium patrimonális része volt” Pannoniában, az antik Sirmium központtal,²⁵ azaz az Adriáig nyúló *terra Sclavorum* egy részfejedelemsége. Boba könyvnyi érveinek ismertetése nem lehet feladatunk, de érdemes indoklásának fő vonulatát megrajzolni: Ómorávia földrajzi lokalizálása a források adatai alapján csakis a Duna vonalától délre lehetséges; Metód érseki joghatósága – amely a legszorosabb kapcsolatban van Szvatopluk országának földrajzi elhelyezkedésével – csak Pannóniára terjedt ki,²⁶ az nem foglalt magába Dunától északra fekvő vidéket. Ez a terület pedig „szem előtt tartva a középkori államoknak a világi és egyházi felépítésében megmutatkozó elválaszthatatlan egységét” megegyezett a Raszisztzláv és Szvatopluk által kormányzott uradalommal, azaz: a „morvák” országának a Dunától délre, Pannóniában kellett lennie. Ez a „Morávia” nem a morvák lakta „nemzetállam” volt, hanem egy szlávok (*Sclavi*, *Slavi* vagy *Slaviene*) lakta, *Marava/Maraha* v á r o s a (! – tehát nem nép, hanem város nevével állunk szemben!)²⁷ körül szerveződött patrimonális fejedelemség. Ez a település adatolhatóan megfeleltethető az antik Sirmiummal, Metód érseki központjával, aki a források szerint *Marava*, és nem Morávia püspöke, illetve érseke volt.²⁸ Boba Imre tehát, Szklenár eredményeihez hasonlóan, úgy gondolta, hogy mind Mojmir és Raszisztzláv, mind pedig Szvatopluk fejedelemsége a Balkánra

²⁵ BOBA 1996. 16–17., 21., 141.

²⁶ Vö. a Naum-legenda adatát, mely szerint Metód, felszentelését követően „*Pannoniába ment, Morava városába*” (*ottide v Pannoniu v grad Moravou*). Idézi BOBA 1996. 25. Továbbá a *Vita Clementis* közli Metód püspöki címét eredeti, hivatalos (görög) formában: *επισκοπος Μοραβου της Πανονιας (a pannoniai Morava püspöke)*. A későbbi latinra fordítóknál a cím már „*Moraviae et Pannoniae*” püspökeként jelentkezik. Így vált a pannoniai Moravából Morávia és Pannonia... Idézi BOBA 1996. 91. Ami a cseh és szlovák történetírásban meglévő Cirill és Metód kultuszot illeti, a görög származású „szláv apostolok” élete és jelentősége alig volt ismert a középkori és a reneszánsz történetíróknál. Az majd csak a katolikus barokk egyházi mozgalmakban teljesedett ki, nem függetlenül a Róma által szorgalmazott uniós törekvésektől, így a katolikus propaganda, mint a nép körében élő „szláv szenteket” ábrázolta a görög testvéreket. A cseh „cirillmetódi hagyomány” megalkotásának művét az olomouci jezsuita kollégiumban működő tudós szerzetesek végezték el. Ebben a kontextusban születtek meg a 18. században azok a munkák, amelyek ezt a hagyományt összekapcsolták a szláv egység jelszavával, és „Nagymorávia” történetével, ami a nemzeti ideológia legfőbb hivatkozási területévé vált. Az az elmélet, [Metód] Morava székesegyházában bal oldalt, az oltár mögötti falban nyugszik.” Vö. BOBA 2005. 145., illetve további érveket a dolgozatban. TAKÁCS 1994. 460. szerint a Mačvanska Mitrovicán lévő templom apszisának későbbi építési szakaszai kizárják egy állítólagos Metód sír 9. századi keltezését és így lehetőségét. Az állítást nem vitatva azért ide kívánkozik, hogy Boba több – igaz, cseh területeken lévő – egyházi épületet sorol fel, amelynek datálásában nem tudnak megegyezni a kutatók. Így a csehországi Levy Hradecen lévő rotundát származtatták a 9., 10. és 11. századból is, a nini Szent Kereszt templom építését tették a 11. századra, de a 800 körüli évekre is, a dél-csehországi Nemetice várának elnéptelenedését helyezték a 9. század végére, de 950–1200 közé is. BOBA 1996. 129–130. 11. jz. A vélemények mind a tipológia, mind az időrend kérdésében erősen eltérnek.

²⁷ Vö. BOBA 1996. 36–37.

²⁸ BOBA 1996. 16. Boba Imre szerint az a sír, amelyet Popović tárt fel az egykori Sirmium részét képező Szenternyén Metódé. A szerb régészek ásásai négy, az idők során egymásra épült templom romjait tárták fel. A harmadik templomban egy sírt találtak, amelynek elhelyezkedése az épületen belül egyezik Metód prológusi legendájának azon leírásával, amely megadja Metód temetkezési helyének részleteit. Eszerint „[Metód] Morava székesegyházában bal oldalt, az oltár mögötti falban nyugszik.” Vö. BOBA 2005. 145., illetve további érveket a dolgozatban. TAKÁCS 1994. 460. szerint a Mačvanska Mitrovicán lévő templom apszisának későbbi építési szakaszai kizárják egy állítólagos Metód sír 9. századi keltezését és így lehetőségét. Az állítást nem vitatva azért ide kívánkozik, hogy Boba több – igaz, cseh területeken lévő – egyházi épületet sorol fel, amelynek datálásában nem tudnak megegyezni a kutatók. Így a csehországi Levy Hradecen lévő rotundát származtatták a 9., 10. és 11. századból is, a nini Szent Kereszt templom építését tették a 11. századra, de a 800 körüli évekre is, a dél-csehországi Nemetice várának elnéptelenedését helyezték a 9. század végére, de 950–1200 közé is. BOBA 1996. 129–130. 11. jz. A vélemények mind a tipológia, mind az időrend kérdésében erősen eltérnek.

lokalizálható és ahhoz az északi morva területeknek organikusan nincs köze, e területek csak hódítás útján kerültek rövid időre Szvatopluk fennhatósága alá.

Boba koncepciójának nyomában Püspöki Nagy Péter nemcsak továbbgondolta annak eredményeit, hanem megrajzolta a „hivatalos” elmélet kialakulásának történetét és cáfolt vagy súlytalanná tett számos összefüggést, amelyeket addig Ómorávia északi lokalizációjának bizonyítékaként értelmeztek. Püspöki Nagy szerint a források (mégpedig a két, közvetlen geográfiai adatokat közlő kútfő, a Bajor Geográfus és a *DAI*,²⁹ valamint számos közvetett földrajzi utalás) két Moráviáról tudnak.³⁰ Ómorávia területe a földrajzi adatok alapján Szvatopluk fellépéséig (871) az egykori Bács, Bodrog és Csongrád vármegyék, valamint a Dráva és a Száva közében Valkó és Szerémség, továbbá a szerbiai Drina és a Morava folyók alsó szakaszának közében, a Macsói Bánság vidékén helyezkedett el. Ez a terület az antik és a kora középkori fogalmak szerint Pannonia Savia, Dacia, Felső-Moesia és Dalmácia – a másik néven Illyricum – egy-egy vidékét ölelte fel.³¹

A két, konkrét utalással rendelkező értesítést egyéb lejegyzések adatai is támogatni látszanak. Ilyen pl. a *Fuldai Évkönyvek* 846. événél adatolt katonai itinerárium (hadak vonulási rendjének útleírása). Itt a frank sereg „*a Margus folyó menti szlávok ellen vonult*”, majd Német Lajos sikeresen meggátolva azok elszakadását a birodalomtól Mojmir helyett Rasztiszlávot tette meg fejedelemmé. Ugyanerről a hadjáratról több forrásban azt jegyezték le, hogy Német Lajos meghódította Pannóniát. Pannónia meghódítása a Dráva-Száva közének megvívása volt, a Margus folyó pedig a szerbiai Morava régi neve. A lokalizáció világos, mint ahogy Mojmir és Rasztiszláv személye is.³² Püspöki Nagy hivatkozik még Nagy Alfréd földrajzi leírására, amelyben Karintia és Bulgária között egy pusztaságról tesz említést.³³ A leírás pontosan illik az egykori Ómoráviára, ellenben a passzus avar pusztáknak való értelmezése³⁴ teljesen téves, lévén az *Avarorum solitudines* a Magyar Alföldön lakozó avarokra utal.³⁵ A földleírás 888–897 között készült el,

²⁹ PÜSPÖKI NAGY 1978. 72. A szerző hangsúlyozza: „E két forrás vizsgálatában a legnagyobb módszertani hiba abban mutatkozik meg, hogy a két különböző érdekkörű és politikai szemléletű szerző teljesen egybehangzó állítását rendszerint nem mérlegelik együttesen. Állításaik elszigetelt alapon való kétségbevonása azzal az indoklással, hogy nem egyezik a hagyományos képpel, nem tudományos”. PÜSPÖKI NAGY 1978. 73.; VESZPRÉMY 1996. 136. a Bajor Geográfus leírásában kétszer, két néven említett morvák alapján erőltetett két Morávia léteére következtetni. A kútfő magyar szövegéhez vö. VESZPRÉMY 1996A. 153–162.

³⁰ GYÖRFFY 1986. 7–8. azon nézetnek adott hangot, miszerint „kétségtelen, hogy két Moráviával kell számolnunk”, mivel a Morávia név a Morava folyó nevéből származik, amelyből kettő található a Duna völgyében. Viszont, szemben Püspöki Nagy felfogásával, elképzelése szerint Ómorávia nem a déli, hanem az északi Morava folyó völgyében feküdt a 9. században. (Így azonban kérdés, hogyan beszélhetünk két Moráviáról, ha Ómorávia északon létezett, hiszen éppen annak délre lokalizálása adja az alapot a két Morávia feltételezéséhez – K-K. A.) Továbbá megjegyzi: Sirmium nem a Morava völgyében feküdt, így a város összekapcsolása Ómoráviával geográfiai szempontból sem megnyugtató. BOBA 1996. 19. szerint azonban Sirmium *Maraha/Marava* városával egyeztethető, és nem a déli Morava folyóval, illetve annak nevével.

³¹ PÜSPÖKI NAGY 1978. 63., 74.; PÜSPÖKI NAGY 1986. 16.; PÜSPÖKI NAGY 1996. 11.

³² PÜSPÖKI NAGY 1978. 73–74.

³³ „*Odtud na východ od země Korutanů za pustinou je země Bulharů*” MMFH III. 338.

³⁴ Vö. MMFH III. 338. 17. jz.

³⁵ SZÁDECKY-KARDOSS 1993. 232–233.

tehát kortárs lejegyzés, információja egybevág a *DAI* azon adataival, amely szerint a honfoglaló magyarok Ómorávia területét „teljesen végigpusztították”, illetve „megsemmisítették.”³⁶

Ide tartozik még Metód joghatóságának kérdése és az ahhoz kapcsolódó helynevek, Dévény és Nyitra problémája is. II. Adorján pápa 869-ben Raszisztzlav, Szvatopluk és Kocel kérésére Metódot Pannónia püspökévé szentelte, központja „Szent Andronikosz széke”, Sirmium lett. Ez a régi püspökség az avarok 582-es foglalása³⁷ miatt 869-ig üresen állott. Metódnak csak az egyházmegyéjében volt joghatósága, azon kívül nem, s mivel a 11. századig nem ismert a kánonjogban a címzetes püspök, illetve érsek fogalma, Metód akkor lehetett egyházi előjáró Szvatopluk országában, ha annak területe (azaz Ómorávia) egybeesik a pannóniai *dioecesis*ével.³⁸ Püspöki Nagy relativizálja a Dowina~Dévény (Raszisztzlav városa), illetve a Nitrawa~Nyitra (Pribina városa) megfeleltetéseket, mint annak bizonyítékait, hogy Raszisztzlav, illetve előtte Mojmír *regnuma* a Dunától északra lett volna, és meggyőzően mutatja be az azonosítások gyengéit.³⁹ Végül hivatkozik Kézaira, aki szerint „*Marót fia, Szvatopluk, aki Braktát meghódítván, a bolgárokon és messianusokon uralkodott...*”, majd „*Pannóniában is uralkodni kezdett*”. Nem ismerjük Brakta nevét, de meghódítása révén Kézai szerint Szvatopluk a bolgárok és messianusok felett szerzett hatalmat, márpedig mindkét nép Moesiában vagy annak szűkebben vett környékén élt és talán megfeleltethetők a bolgároktól elszakadt timocsánokkal és abodritokkal, akik közé lokalizálhatók a Margus-menti szlávok is.⁴⁰ Az összegzésben ki is mondja: Ómorávia a bolgár fennhatóság alól a 9. század második évtizedében elszakadó, 818-ban a Frank Birodalom védelme alá helyezkedő, bolgár-szláv törzsek – abodriták, a Margus és Timok menti szlávok –

³⁶ Vö. *DAI* 65., 177.; PÜSPÖKI NAGY 1976. 132.

³⁷ Sirmium avar ostromának forrásaihoz vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 49–54.

³⁸ PÜSPÖKI NAGY 1978. 75; PÜSPÖKI NAGY 1982. 27. Györffy relativizálta Metód sirmiumi kinevezésének súlyát a déli lokalizációval kapcsolatban, mert szerinte a püspöki kinevezés nem jelent szükségszerűen székhelyet is, és a térítő tevékenység nem köti egy központhoz a kinevezettet. Azonban ahogy Püspöki Nagy, úgy Boba is hangsúlyozta, hogy a kinevezett püspököknek az egyházmegyéjén belül kellett tartózkodnia, hatalma csak így érvényesülhetett. Metód, II. Adorján által felszentelve, szabályos *intitulatus* kellett legyen, nem lehetett sem *episcopus vagus*, sem egy elhagyott székhely címzetes püspöke. BOBA 1996. 86.

³⁹ Már MELICH 1925–1929. 335. is rámutatott, hogy a mai Nyitra névalak nem lehet a régi Nitrawa folytatója, mert a szlávok az -awa, -ava, -ova végződéseket mindenütt megőrizték. Melich úgy hidalta át az ellentmondást, hogy feltételezte: a magyarban vált Nyitrává Nitrawa neve, amelyet a szlávok visszakölcsönöztek. Azonban joggal hívta fel a figyelmet Püspöki Nagy arra is, hogy ez csak akkor lenne történetileg elképzelhető, ha a 10. században megszakadt volna a szláv népesség kontinuitása a kérdéses területen. Azonban a régészet tanúsága szerint a magyar fennhatóság alá került morvák a 10. században sem hagyták fel temetőiket (BÓNA 1987. 202). Püspöki Nagy szerint a szerémségi Mitrovac (amiből kettő is van) rejtheti Nitrawát, amely valóban Salzburg joghatósága alá tartozhatott fekvése miatt, szemben a felvidéki Nyitrával (PÜSPÖKI NAGY 1976. 133–134., 134. 62. jz.). Boba szerint Nitrawa neve egyedül a *Conversio* 11. fejezetében fordul elő, mint *proprietas*, azaz magánbirtok, Priwinával összefüggésben. Márpedig a felvidéki Nyitra városa, a későbbi püspöki székhely nem volt magántulajdon. Boba is utalt rá, hogy Nitrawa neve nem változhatott Nitrára/Nyitrára, következésképpen a két város, Nitrawa és Nyitra nem feleltethető meg egymásnak BOBA 2005A. 172–173. Nitrawát Boba sem tudta lokalizálni, de egy kútfő tanúsága szerint az valahol Moesiában feküdt („*per Mesias [in] Nytraba*”). Vö. BOBA 2005. 163.

⁴⁰ PÜSPÖKI NAGY 1978. 76–79. Kézai adataihoz vö. SRH I. 163., magyar fordítása BOLLÓK 1999. 102.

egyesüléséből alakult 833 táján. Ehhez a területhez csatol Szvatopluk 873 után új földeket. Püspöki Nagy még Bodrog vármegye etimonját is, igaz, csak említve, az abodritákhoz köti.⁴¹

Az Ómoráviát délre lokalizáló elképzelések közül ezek voltak azok, amelyek Mojmir és Rasztyiszlav *regnumát*, illetve Szvatopluk országát a Kárpát-medence déli tájaira és/vagy a Balkánra helyezte, nagyjából a Szerémséget és annak tágabb környékét adva meg központi résznek. A következő teóriák Ómoráviát ettől északabbra, a Kárpát-medence középső vidékeire, a Duna-Tisza köz középső és déli területeire, illetve a Tiszántúl déli felére kiterjedően lokalizálják, és eltérés mutatkozik abban is, hogy Mojmir és Rasztyiszlav országát térben máshol helyezik el, mint Szvatoplukét.

Senga Toru szintén a Duna-Tisza köz déli régiójába tájolta Ómoráviát. Eredményei a *DAI* adataira épülnek, melyeket egyéb, nyugati és szláv kútfők figyelembevételével finomított. Eszerint Ómorávia Szvatopluk fejedelemsége volt, amely terjeszkedéséig a Duna-Tisza közén állt fenn, s amely aztán egyesült a Rasztyiszlav által birtokolt tényleges morva területekkel;⁴² a köztes időben a két „morva” terület közé „bolgár uralom alatt álló terület ékelődött”.⁴³ Elgondolása szerint a görög *megalé* ’rég, ó’ jelentésében éppen arra vonatkozhat Moravia jelzőjeként, hogy Szvatopluk egykori országa nem azonos a Rasztyiszlav *regnumát*, majd morva és cseh földeket is integráló országával; attól különbözik mind időben, mind térben, de idővel része lesz, sőt, megszervezője az egész konglomerátumnak.

Senga szerint Ómorávia nem Pannonia területével, illetve Sirmium városával van összefüggésben; ennek annyi az oka, hogy a *DAI* Ómoráviát keresztleletlennek nevezi, Sirmium pedig püspöki, majd érseki központ volt, Metód székhelye. Ezért „a Duna észak-déli vonalától keletre eső síkság jöhet számításba... a Duna-Tisza között”.⁴⁴ Senga lokalizációja úgy született, hogy kizárta az északi földrajzi elhelyezkedést, a Karoling-kori Dunántúlt, Sirmium vidékét, annak „keresztelt” volta miatt, a Tiszántúlt a bolgár befolyásra hivatkozva, így nem is maradt más terület, mint a Duna-Tisza köz.⁴⁵ Bobához hasonlóan Senga szerint is arra utalnak a kútfők, hogy Rasztyiszlav és Szvatopluk uradalmi nem ugyanazon területet fedik, hanem azok két, egymástól független patrimonium,⁴⁶ amelyek majd

⁴¹ PÜSPÖKI NAGY 1978. 79–80. E gondolat mentén haladva, azaz hogy a „morvák” összefüggésbe hozhatók a bolgár hatalom elől menekülő szláv törzsekkel, való igaz: gyanúsán egybevág a 832-ben megkötött frank-bolgár béke dátuma, amely az éppen ezen szlávtság feletti hegemóniáért folytatott szembenállást zárta le, 833-mal, amikor is feltűnik a forrásokban I. Mojmir, a „morvák” első fejedelme.

⁴² Ez lett a későbbi, jelző nélküli, Morávia. SENGA 1983. 327.

⁴³ SENGA 1983. 320., 326., 342.

⁴⁴ SENGA 1983. 314.

⁴⁵ Nem biztos, hogy Sirmium és környékének kizárása a *DAI* adatai alapján kizárólagosak, már csak azért sem, mert a mű földrajzi utalásai éppen erre a területre mutatnak; talán azért nevezi a császár keresztleletlennek ezt a területet, mert 869-ig, Metód érkezéséig valóban nincs egyházilag igazgatva, megszervezve a vidék. A Tiszántúlnak csak a legdélebbi, Temes-vidéki része lehetett bolgár érdekszférában, az is csak, mint gyeplő, tehát nem beszélhetünk a Duna-Tisza közétől északra „bolgár uralom alatt álló” területekről; a Tiszántúl, illetve az Alföld északi része az avarok pusztái miatt sem vetődhetne fel a kérdésben. Ami Ómorávia „keresztleletlenségét” illeti, SZABADOS 2011. 126. joggal utalt rá, hogy „Sirmium város (Metód székhelye) kereszténysége önmagában nem jelentette egész Ómorávia kereszténységét”, tehát Senga földrajzi kényszere okafogyott.

⁴⁶ Vö. SENGA 1983. 318., 322.

Szvatopluk alatt fuzionálnak. A két Morávia lokalizálását a Bajor Geográfus adataira hivatkozva az északi Morava vidékére, valamint a Dráva-Duna torkolattól északra és délre eső területekre teszi.⁴⁷ Tehát az eddigiektől eltérően Senga Rasztiszláv országát nem a Balkánra gondolja, hanem azt megfelelteti az északi Morava-völgy területével. Senga szerint a Duna-Tisza közti Ómorávia előzménye az volt, hogy Avaria bukása után ezen a területen egy avarok és szlávok által benépesített „ütközőállam” jött létre, amelyet később kezdenek el megszervezni északról a morvák. 871, azaz a két *regnum* egyesítése után „feltételezhető, hogy Szvatopluk a 870-es években áthelyezte a székhelyét Nyitra vidékére”.⁴⁸ Később, Szvatopluk országának bukása idején a Regino adta képet, miszerint a honfoglalók a karantánok, morvák és bolgárok határait támadták, a morva határokat a Duna-Tisza közzel, a bolgár végeket a Tiszántúllal azonosítja.⁴⁹ Tekintve az avarok szállásait és a bolgár befolyás északi kiterjedését javasolható a megadott területek déli sávjára gondolni (ami erősen közelít a Boba és Püspöki Nagy által meghatározott területekhez), de erre Senga is utal, mert a *DAI* adatainak elemzése szerint 895–900 között dél felől Ómorávia volt szomszédos a magyarokkal, míg a 10. század közepén a horvátok. Azaz: Ómorávia a magyarok alföldi szállásai és a horvát földek közé esett.⁵⁰

Kristó Gyula összegzése szerint „teljesen nyitott kérdésként kell kezelnünk a morva jelenlétet a Garam-Duna vonalától keletre”. Bár nem kommentálja a „hagyományos” nézettel szemben íródott Boba és Püspöki Nagy-elképzeléseket, a *DAI*, a Bajor Geográfus és a Naum legenda⁵¹ adatai alapján Kristó is két Moráviát tart valósnak, amit megerősít az ország megkülönböztető jelzője a *megalé*. Ebből az is következik, hogy Ómorávia valahol a „Duna-Tisza közének déli részére és a Temes-köz (a Duna-Temes köze) nyugati sávjára terjedhetett ki”, míg a „későbbi” Morávia Dévénynél a Dunába ömlő Morava folyó két partján alakult ki az avar hegemonia után.⁵² Kristó az északi Moráviával kapcsolatban ír Mojmir, majd Rasztiszlav uralmáról, a *DAI* alapján Szvatopluk azonban már, mint a déli morvák uraként is szerepel koncepciójában.

A probléma kiindulópontját tekintve nehéz egyetérteni Kristóval, aki szerint „a dolog lényegét tekintve⁵³ az már igazán részletkérdés, hogy Szvatopluk előbb volt-e Nagy Morávia ura, s onnan került az „északi” Morávia élére Rasztiszlav utódaiként, vagy pedig az „északi” Morvaország fejedelmeként 870 után terjesztette ki uralmát Nagy Moráviára”, hiszen ezzel éppen a kérdés sarokpontját relativizálja. Boba, Püspöki Nagy és Senga kutatásaira hivatkozva Kristó is úgy gondolja, hogy bizonyos ideig két Morvaország létezett, annak ellenére, hogy Ómorávia régészeti

⁴⁷ SENGÁ 1983. 318–319.

⁴⁸ SENGÁ 1983. 324–325.

⁴⁹ Vö. SENGÁ 1983. 330.

⁵⁰ SENGÁ 1983. 312. Ennek ellenére térképén ettől jóval északabba jelöli ki a kérdéses területet. Uo. 340.

⁵¹ A Naum legenda szerint a magyarok a morvák földjét „elfoglalták és elpusztították azt” és akiket a honfoglalók nem ejtettek foglyul, azok „a bolgárok közé futottak és elnéptelenedett földjük az ugrok hatalmában maradt”. HKÍF 168–169. A híradás a *DAI* adataival teljesen összecseng, de SENGÁ 1983. 329. is utal a két forrás adatainak egybeesésére.

⁵² KRISTÓ 1980. 161–163.; KRISTÓ 1996. 89.

⁵³ Mármost a déli Morávia meglétének – K-K. A.

hagyatékáról egyelőre semmit nem tudunk, míg a morva területeké már régóta dokumentált.⁵⁴ Végül megjegyzi: az északi morva földekkel a magyar törzsek csak 895 után lettek határosak.⁵⁵

Makk Ferenc a *DAI* geográfiai adatait alapul véve ugyancsak arra a következtetésre jutott, hogy „a két Horvátországhoz és a két Szerbiához hasonlóan volt egy északi és volt egy déli Morávia”. Az utóbbi feleltethető meg Ómoráviának, amely a Száva és a Morava folyók tágabb környékén helyezkedett el Sirmium központtal, a Duna-Tisza közének déli részére is kiterjedően.⁵⁶ Tóth Sándor László is foglalkozott a *DAI* által lokalizált magyar szállásterület kérdésével, s ennek kapcsán megjegyezte: „Nem foglalkozunk itt azzal a kérdéssel, hogy hol volt valójában Svatopluk 'Nagy'-Moráviája (délen vagy északon), számunkra itt csak annak a rögzítése szükséges, hogy Konstantinos számára ez a Bizánchoz közelebb eső, a Dunától északra és keletre levő, bizonytalan kiterjedésű, a Kárpát-medence keleti felében levő régiót jelentette, amely a magyarok megtelepedésével gazdát cserélt”.⁵⁷

A Magyar Alföld belső körzetére tette Ómoráviát Martin Eggers és Charles R. Bowlus.⁵⁸ Bowlus munkája nem Ómorávia lokalizációját tekintette céljának; műve a Keleti Frank Birodalom délkeleti őrgrofságainak vizsgálatán alapult. Nézete szerint „a Karolingok katonai szervezete határozottan Pannonia délkeleti része felé orientálódott”, amely irányultság „ugyan nem nyújt elegendő bizonyítékot annak feltételezésére, hogy Morávia központja az antik Sirmium környékén volt, ám a karoling őrgrofságok katonai szervezete alapján az sem tűnik valószínűnek, hogy a 9. századi Morvaország a Dunától északra feküdt”.⁵⁹ Bowlus lokalizációja tehát annak az eredménye, hogy lajstromba vette a frank hadjáratokra vonatkozó forrásokat és azok útvonalait megkísérelte rekonstruálni. Az ezekkel összefüggő ausztriai helynevekből következik, hogy azok előfordulása csak egyféleképpen magyarázható: a Drávától délre elterülő „morva” területet lehetett ily módon megközelíteni.⁶⁰ Eggers szerint Rasztyiszlav fejedelemsége nem a Drávától délre, hanem a Dunától keletre, a Tisza-Maros összeszögellésének közelében lehetett, s központja nem Sirmium, hanem Marosvár volt.⁶¹ Ez lenne a *DAI*-ban szereplő *megalé Moravia*, amelynek lakosait a frankok telepítették be a déli Morava-

⁵⁴ Vö. KRISTÓ 1996. 92. Regino értesítésének elemzésekor Kristó Gyula újra összefoglalta és megismételte nézetrendszerét Ómoráviáról: KRISTÓ 1998.

⁵⁵ KRISTÓ 2003. 17.; SENGÁ 1983. 310. is megjegyezte, hogy a honfoglalás első fázisáról tudósító források tükrében „megalé Moravia elfoglalását nem azonosíthatjuk Morávia szétesésével, amely a X. század elején történt”.

⁵⁶ MAKK 2003. 4.

⁵⁷ TÓTH 1996. 57.

⁵⁸ Eggers és Bowlus könyvének fő tézisei magyar nyelven is hozzáférhetőek. Vö. BOWLUS 2005.

⁵⁹ BOWLUS 2005. 203–204., 206.

⁶⁰ Vö. VESZPRÉMY 1996. 136.

⁶¹ Eggers és nyomában Bowlus Svatopluk országának központját Marosvárra (Csanádvár) helyezte. VESZPRÉMY 1996. 136. szerint névhasonlóság okán, ugyanis Gellért nagy legendájában Marosvár neve *Urbs Morisena*. Vö. SRH II. 488–489. Magyar fordítása: SZABÓ 1983. 79.; BÁLINT 1996. 995. utalt rá, hogy kolozsvári régészek végeztek ásásokat Csanádon az 1970-es években, de a leletek késő Árpád-koriak voltak, korábbi rétegeket nem találtak az ásatók.

völgyéből.⁶² A német kutató végeredményben úgy tartja: Szvatopluk országa saját, balkáni bázisa és ezen vidék egyesítése révén jött létre, amely fejedelemséget délkeleti irányból északnyugatnak tartva kiterjesztette a Kárpát-medencében.⁶³

Eggers és Bowlus Szvatopluk országát (tehát nem eredeti törzsterületét, hanem az uralkodása alatt létrejött fejedelemségét) gyakorlatilag a Kárpát-medencének ugyanarra a vidékére helyezik, a Magyar Alföldre. Eggers ennek határait a következőképpen adja meg: Északon az Északi-középhegység déli lejtői, délen az Al-Duna vonala; keleti határát a szerző nyitva hagyta a Nyírség közepénél és az Erdélyi-középhegység lábainál. Ehhez a „valódi Moráviához” 870/871 körül csatolták a Szerémséget, a Dráva-Száva között az egykori Valkó vármegye területét, Boszniát és a Belgrádtól délre eső vidéket. Továbbá ehhez az „alföldi Moráviához” tartozott Nyitra-vidéke, azaz a Nyugat-Felvidék és a Felső-Visztula menti viszlának földje, 884-ben a Rábától keletre elterülő Pannonia, 884-ben vagy 890-ben Csehország és Morvaország. Bowlus majdnem azonos koordináták között képzei el Szvatopluk hatalmi területének határait, de a csatolt részeket tekintve némiképp mérsékeltebb; délen „csak” a Szerémséget és a későbbi Valkó vármegyét tartja a „birodalom” részének, északon előbb a Kelet-Dunántúl, majd a Vágtól keletre eső területek, végül az attól nyugatra lévő földek, egészen a Kamp-folyóig, kerültek Szvatopluk uralma alá.⁶⁴

A kérdés régészeti vetülete

Bálint Csanád régészeti ellenvetéseket sorakoztatott fel Ómorávia Duna-Tisza-közi meglétével szemben. A jól kutatott alföldi területeken a 8. és 10. századra keltezhető leletanyag között nem különül el megfogható 9. századi réteg, amelynek legvalószínűbb oka az, hogy a kérdéses területen nem volt semmilyen politikai-etnikai szervezet, mely egy önálló régészeti kultúrát létrehozott volna.⁶⁵ Mind Eggers, mind Bowlus munkája kizárólag írásos források elemzése alapján lokalizálta Ómoráviát a Magyar Alföldre, és ugyanez mondható el Senga Toru konstrukciójáról is. Bálint hivatkozik a cseh és szlovák régészet eredményeire, miszerint a leletek „kora, száma, jellege” egyértelmű összhangban áll az északi lokalizációval. E régészeti kultúrával kapcsolatban azonban megjegyzi: a régészeti leletanyag Ómorávia lokalizációjának kérdésében mindaddig nem használható fel döntő érvként, amíg a szerb régészet nem kezdi el a Magyar Alföld déli sávja és a Morava környéke 9. századi emlékeinek feltárását, mert addig nem hasonlítható össze a két (északi és déli) leletcsoport. Bálint szerint csak akkor állhat szilárd alapokon a déli lokalizáció, ha kimutathatók a kérdéses területeken 9. századi temetők, települések, földvárak, templomok. De hozzáfűzi: ha meg is indulnak egyszer a feltárások,

⁶² Az Eggers által felvázolt kép az Avar Kaganátus bukása után a birodalom szétszóródott népeinek lokalizálásán alapult. A Duna-Tisza-közérről betelepülő szlovákokat helyezett, akiknek esetleg maguk a frankok is egyfajta ütközőállam szerepet szántak az avarokkal szemben. Vö. VESZPRÉMY 1996. 137.

⁶³ Vö. BOWLUS 2005. 206.

⁶⁴ Vö. BÁLINT 1996. 995.

⁶⁵ A késő-avar népesség 9. századi leletanyagának kérdését ezúttal figyelmen kívül kell hagynunk. Ennek oka azonban a témára való szorítkozás, és nem az avar továbbéléssel szembeni szkepszis. Amikor az Alföld 9. századi leletanyagának hiányáról beszélünk, az alatt az Ómoráviához (és egyébként a dunai bolgárokhöz) köthető emlékek hiányát értjük.

hosszú időbe fog telni, amíg történeti kérdések mérlegelésébe be lehet vonni a belőlük fakadó következtetéseket.⁶⁶

A magunk részéről követjük Bálint Csanád véleményét. A régészeti anyag hiánya két dolgot jelenthet: vagy az önálló műveltséggel bíró nép hiányzik az adott területről (esetünkben a jól kutatott, mai magyarországi alföldi területekről), vagy teljesen másban, illetve máshol kell keresnünk az illető nép hagyatékát (ami egyet jelent az eddig bemutatott munkák eredményei szerint az egykori Jugoszlávia területének 9. századi hagyatékának meghatározásával, földrajzi rögzítésével és értelmezésével, szem előtt tartva *Magna Moravia* balkáni lokalizálásának lehetőségét a leletanyag értelmezésénél). Hiszen eddig a magyar kutatás nemigen vizsgálta, hogy a balkáni szlávságból létrejött „ómorváknak” milyen lehetett az anyagi kultúrája, lévén régészeti szempontból nem is számolt *Magna Moravia* déli lokalizálásával. Azonban az északi Morava völgyében talált anyag nem lehet feltétlenül analógia, mert nem a morvák, hanem az ómoráviaiak hagyatékát kellene elkülöníteni, ami egyáltalán nem biztos, hogy párhuzamba állítható a 9. századi, északi-morva emlékekkel. Ahogy Szabados György legújabb könyvében megfogalmazta: „A DAI-ban Ómoráviaként kijelölt térség feltárása még hátravan. Aki azonban az északi Morávia régészeti párhuzamait keresné délen, az fejére állítaná a bizonyítás logikáját, mert ahhoz az előfeltevéshez igazítaná elvárásait, hogy a két „morva” terület anyagi kultúrája ugyanúgy „morva”⁶⁷

Valóban: azért, mert van az északi Morava-medencében kimutatható 9. századi emlékegy, az még nem jelenti azt, hogy Ómorávia is ott lett volna. A mai morva területen megfogható leletanyag csak annyit bizonyít, hogy ott egy önálló arculatú (erősen késő-avar jegyeket viselő) kultúra alakult ki, amely „nagyomorva” hagyaték ráadásul egyáltalán nem esik egybe a „birodalomnak” azzal a hipotetikus kiterjedésével, amit a hagyományos kutatás állít.⁶⁸ Bálint Csanád leszögezte: a volt Csehszlovákia területén feltárt „nagyomorva” régészeti kultúrának nincs „egyetlen olyan vonása sem, melyet ne lehetne avar, bizánci és frank gyökerekből levezetni”.⁶⁹ Martin Eggers ugyancsak hangsúlyozza a késő-avar tárgyi hagyaték súlyát a nevezett területen. Véleménye szerint az északi „nagyomorva kultúra” igazából a továbbélő késő-avarok emlékegye, akik Morvaországban, Nyugat-Felvidéken és Ausztria keleti határterületein telepedtek le, frank uralom alatt.⁷⁰

A „nagyomorvának” tartott, az északi Morava-medence tágabb területén található anyag késő-avar eredetét alátámasztó Kárpát-medencei analógiákat hosszan

⁶⁶ BÁLINT 1996. 997–998.; FODOR 2006. 105. 72. jz. szerint nagyléptékű ásatások folytak Belgrádban és az egykori Szávaszentdemeter környékén is, ahol Boba óta sejtteni vélik a déli Morávia központját, de a feltárások nem igazolták elképzelését. Azonban nem világos, hogy a leletek interpretációjánál és datálásánál figyelembe vették-e annak lehetőségét, hogy azok esetleg az egykori Ómorávia népességéhez köthetők-e? Másrészt SZABADOS 2011. 127. felhívta a figyelmet arra, hogy Fodor István ezen kijelentését „egyetlen szakirodalmi hivatkozással sem támasztja alá”.

⁶⁷ SZABADOS 2011. 128.

⁶⁸ EGGERS 2005. 196.

⁶⁹ BÁLINT 1996. 997.

⁷⁰ EGGERS 1995. 29.; SZABADOS 2011. 128. 417. jz. szerint „kézenfekvő ennek alapján arra gondolni, hogy a *Conversio* említette adófizető „hunok” még a 9. század derekán is ekkora (vagy közel ekkora) területen éltek avaroként!”

lehetne sorolni.⁷¹ Az északi morva térség lelőhelyei közül most csak az egyik legfontosabbra, a – Ján Dekan „nagymorva” anyagot felvonultató munkájában⁷² többször felbukkanó – dévényújfalusi (Devinská Nová Ves) temető leleteire utalunk.⁷³ Az ásató, Jan Eisner maga közli, hogy a temetőt jellemző anyagi kultúra: avar (a feltárt 875 temetkezés közül mindössze 28 volt hamvasztásos, amelyeket szlávokhoz köthetünk). Ezzel szemben a temető etnikumát mérlegelve arra a megállapításra jutott, hogy Dévény vidékét a temető benépesülése során, de talán már annak kezdetekor, egységes szláv vagy elszlávosodott népesség lakta. A terület történeti szerepét vizsgálva Eisner úgy vélte, hogy a szlávság és avarság harcában Dévényújfalú környéke a Morvamente szlávságának volt hatalmas támaszpontja, nem pedig az avaroknak. Szőke Béla komoly fenntartásokkal élt Eisner értelmezésével kapcsolatban. Amint arra rámutatott: nem valószínű, hogy a szlávság a keletről érkező állandó avar nyomás ellen a Morva folyó bal partján, tehát a hátában ezzel a természetes akadállyal építette volna ki hatalmi bázisát. Ezzel szemben a Dunaradvány (Radvan nad Dunajom) és Alsógellér (Holiare) mellett feltárt avar temetők sorában könnyen megértjük Dévényújfalú szerepét, amely egyik állomása volt a Duna északi partján létesített avar hídfőláncolatnak. Fontos katonai jellegét hangsúlyozza a nagyszámú gyalog és lovas harcos sírja is.⁷⁴

A Dekan jegyezte albumban a temetőből egyértelműen a késő-avarokhoz köthető leleteket találunk: öntött, bronz griffes nagyszíjvéget (31. kép), öntött, áttört, bronz, stilizált indadíszes nagyszíjvéget (44. kép), öntött, bronz indás nagy- és kisszíjvéget (45. kép), a böcsi-körhöz tartozó,⁷⁵ öntött, bronz szíjvégeket (54–55. képek), arannyal tausírozott, vas falerákat⁷⁶ (56. kép).⁷⁷ Ennek ellenére Eisner úgy nyilatkozott, hogy a Tisza középső és alsó folyásának vidékét és a Dunántúlt leszámítva az avarok sehol sem éltek nagyobb tömegben, így az öntött bronzok meglelte a tágabban vett Morva-medence területén csak kereskedelem révén magyarázhatók. A képtelen állítás mindenesetre nem akadályozta abban Dekant, hogy azokat „nagymorva” anyagként állítsa be! Egyébként Eisner úgy nyilatkozott a Felvidék avar korszakáról, hogy eltekintve Szlovákia déli és keleti peremvidékétől és a Morvamentétől, területén nem találjuk a nomád, avar kultúra nyomait – azaz: nevezett területeken igen, így a Morva-medencében is. Idevág az is, hogy a temető hamvasztásos sírjai a legrégebbiek közé tartoznak, amelyek kikerültek a korhasztásos, lovas temetkezésekkel is jellemezhető sírokat.⁷⁸ Világos, hogy itt a

⁷¹ Felsorolás helyett most csak egy indirekt példa: Cs. Sós Ágnes kandidátusi értekezésében annak a véleményének adott hangot, hogy Keszthely-Fenekpuszta – egyébként nagy részben késő-avar – temetője nem lehet avar, mert Fenekpusztán avar lakosságról nem beszélhetünk (nyilván a frank hadjáratok eredményeképp). A sírmező rítusa és leletanyaga alapján Morvaországgal és Dél-Szlovákiával mutat rokonságot, azaz: nyugati (morva)-szláv! Vö. BÓNA 1968. 118–119. Nem meglepő ez annak fényében, ahogyan átértékelték a terület késő-avar emlékanyagát és lett belőle „szláv” hagyatéka.

⁷² DEKAN 1980.

⁷³ A temetőt feldolgozó monográfiát Szőke Béla ismertette. Vö. SZŐKE 1953.

⁷⁴ Vö. SZŐKE 1953. 166., 170.

⁷⁵ Vö. SZ. GARAM 1981.

⁷⁶ Vö. KISS 1996. 111–112. Eisner is megjegyzi, hogy a dévényújfalusi temető lószerszámai általánosan ismertek az avar kori temetőkben. Vö. SZŐKE 1953. 168.

⁷⁷ DEKAN 1980.

⁷⁸ Vö. SZŐKE 1953. 167.

csekély sírszámú szláv temetkezésekkel van dolgunk, amiből az is következik, hogy az avarként értékelhető csontvázas sírokat okafogyott szlávoknak tartani.⁷⁹

Ám valamilyen áthidaló megoldást mégiscsak kellett találni azon ellentmondás a feloldására, hogy bár a leletanyag avar jellegű, de az azt hordozó népességet mégis szlávoknak határozza meg a cseh és szlovák kutatás. Hiszen a terület avar, majd „nagymorva” periódusa kontinuos, így a régészeti anyag alapján avarokat kellene látnunk a dévényújfalusi temető népességében *Magna Moravia* kialakulásának hajnalán. Így jöttek létre azok a bizonyíthatatlan elképzelések, hogy az avarok hamar elszlávosodtak a kaganátus bukása után, illetve, hogy csak az avar ötvösműhelyek hatása ért el a Morva-medencébe és nem az avarok tömegei,⁸⁰ amely leletcsoport tehát nem az avarokhoz köthető, hanem csupán a szlávok által átvett technológia továbbélése a szlávok között. Nem nehéz belátni: amennyiben Ómoráviát nem szükségszerűen északra lokalizáljuk, a kutatásnak semmi oka nem marad hasonló, szlavista elfogultságú, életszerűtlen hipotézisek felállítására.⁸¹

A fejtegetések zárásul ide kívánczok Boba Imre véleménye az ómorva kérdéskör régészeti bizonyítékainak vonatkozásában: „Kétségtelen, hogy a középkori történelem tanulmányozásához a régészet igen nagy segítséget nyújt. A régészeknek azonban előbb az archeológia tudományának határain belül kellene levonniuk a maguk következtetéseit, s csak ezt követően kerülhetne sor nézeteiknek a történelmi tényekkel való szembeállítására”.⁸² Látva az etnikai tekintetben „néma” forráscsoport történelmi interpretációjának történelmietlen lehetőségeit, Boba Imre figyelmeztetése ugyanúgy aktuális, ahogy Bálint Csanád fentebb idézett véleményének józan mértéktartása is, megtoldva azzal az általa felvetett kérdéssel, hogy vajon „mennyiben befolyásolta, a történetírás mellett, a leletek politikatörténelmi

⁷⁹ BÓNA 1968. 118. hívta fel a figyelmet arra, hogy a dévényújfalusi késő-avar temető 182. és 302. sírjai felett olyan szláv urnasírok kerültek elő, amelyek rétegtani helyzetükből fakadóan későbbiek a csontvázas avar temetkezéseknél. Ezeket másnak, mint 9. századi szláv urnasírokat, nem tarthatjuk! Mégis a késő-avar temetkezések avanszáltak a „nagymorva-szlávok” hagyatékának előfutáraivá egy sosemvolt birodalom bizonyítékaiként. Egyébként Bóna BÓNA 1968. 118. azt is megjegyzi, hogy „számos csehszlovák, német, lengyel, szovjet és román kutató szerint a hamvasztást egészen a 9–10. századig gyakorolták a szlávok”, tehát világosan meglehetne ragadni a 9. századi, valóban morva-szláv temetkezéseket is a vizsgált területünkön.

⁸⁰ Vö. SZÓKE 1953. 169.

⁸¹ A Morva-medence avar népességének szlávává minősítése ugyanolyan prekonceptió szülötte, mint 1959 előtt a magyar köznépi temetők szlávként való meghatározása. Mivel a kutatás úgy vélte, hogy nagy tömegű szláv „öslakosság” élt a honfoglalás idején a Kárpát-medencében, Árpád népéhez pedig csak a fegyveres-lovas sírok tartozhatnak, a régészettudomány „megkereste” az „öslakosság” hagyatékát, amelyet meg is talált a „Hampel B” vagy bjelo-brdo-i anyagban. SZÓKE 1962. 101. klasszikus meglátása, hogy a Hampel B kultúra temetőiben a magyar köznép nyugodott. Mivel a 9. századra vonatkozóan szláv népességet vélték olyan morva területeken is, ahol avar jellegű leletanyagot regisztrálhattak, legkésőbb Avaria bukása után azok népességét reflexből szlávává minősítették, azaz: a hibás történelmi vélekedéshez megkeresték a régészeti bizonyítékokat. Itt azonban még szembetűnőbb a törekvés, mert a magyar köznép anyagát nem volt mivel összehasonlítani, míg a Morva-medence tágabb környékének késő-avar leletanyagát gond nélkül azonosíthatjuk. A késő-avar korszak belső kronológiájának kérdését itt most nem taglalhatjuk, de az egyre tágabb időbeli periódus csak erősíti felfogásunkat. A kései avar korszak keltezési anomáliáiról I. SZENTPÉTERI 2006.; SZENTPÉTERI 2008.

⁸² BOBA 1996. 127.

és kulturális hovatartozásának megítélését a politika, mely a létrejött Csehszlovákia előképének tekintette a „Morva Birodalmat”⁸³

Összegzés

Boba, Püspöki Nagy és Senga kutatásai alapján rögzíthető, hogy a honfoglalás előtt, a 9. század folyamán kialakult a Kárpát-medence déli részén egy szláv fejedelemség. Ez Boba szerint egy, a Rusz felépítésére emlékeztető nagyobb condóminium patrimonális része volt. Kiterjedése vitatott, de egyes kutatók a Szerémség, boszniai területek, és a későbbi magyar Bács, Bodrog, Csongrád vármegyék bizonyos részeit is belegendolták. A szakirodalomban elterjedt egyik felfogás szerint ezen a területen, de külön-külön országon uralkodott Mojmír, Rasztiszlav majd I. Svatopluk (871–894). Senga szerint csak Svatopluk kormányozta Ómoráviát, kvázi elődei az északi Morava folyó völgyében építették ki hatalmukat. Ez a Kárpát-medence déli részén létrejött fejedelemség a *DAI* által említett Ómorávia, szemben a későbbi Morva örgrófság előképének számító Moráviával. Ezen a területen 869-ben létesül újra püspökség Metód vezetésével Sirmiumban, miután 582-ben az avarok elfoglalták a területet. Metód működésének színhelye és Ómorávia földrajzi helyzete szorosan összefügg. Talán az évszázados hiátus lehet az oka, hogy a *DAI* keresztleletlenek nevezi Ómoráviát. Svatopluk 873-ban megszerzi a morva területeket, ami a Garamig terjed dél-keleti irányban, majd 890-ben Arnulftól a cseh földeket is. Ezt a fejedelemséget törli aztán alkotóira a magyar honfoglalás a 9. század utolsó tizedében.

Nem világos, hogyan csatlakoznak egymáshoz Svatopluk uralmi területei; egyáltalán csatlakoztak-e egymáshoz.⁸⁴ A *DAI* alapján az biztos, hogy Ómorávia területét a Magyar Nagyfejedelemség vette birtokba. Ebből egyrészt az következik, hogy a tágabban vett Duna-Tisza-közzől nem beszélhetünk, mert ott semmiféle, a kérdésben szerepet játszó, 9. századi emlékeanyag nem fogható meg. Szóba jöhet ugyanezen terület déli sávja, illetve a Szerémség és a Balkán középső vidéke, a Száva vidéke. Ha a régészeti eredmények ki tudnak mutatni itt egy olyan 9. századi hagyatékot, amely a „maravaiai” emlékeivel összefüggésbe hozható lesz, az el fogja dönteni a kérdést. Azonban azt is számításba kell vennünk, hogy eddig, ilyen szempontból, nem vizsgálták nevezett vidékek anyagi kultúráját, amelynek meghatározásában az is szerepet játszhat, hogy nem egészen egy évszázadnyi múlt emlékeit kell keresnünk, amelynek veszélyeire már többen figyelmeztettek.

⁸³ BÁLINT 1996. 998. A kérdés annál inkább jogos, mert a dendokronológiai vizsgálatok szerint a Mikulčicehez hasonló erődítmények (amiket „nagymorva” emlékeknek tartanak) nem 830 körül épültek, hanem 870 után, tehát azokat nem lehet Mojmír, illetve Rasztiszlav uralmi központjaiként értelmezni. Ez a kronológiai ellentmondás nem ismeretlen a kutatásban, de mégsem befolyásolja annak történeti következtetéseit. BOWLUS 2005. 216.

⁸⁴ Mindenesetre SZABADOS 2011. 129. utalt rá, hogy mivel Svatopluk személyre szólóan kapta kormányzást az északi Moráviát, még ezt a vékony folyosót sem szükséges számításba vennünk. Véleménye szerint Svatopluk a két Morávia között keleti frank területen is átjárhatott, amíg fel nem lázadt Arnulf ellen. A cseh földeket mindössze négy évig birtokolta, így nem nyílt mód arra, hogy egységes birodalomra kövacsolja össze *regnumát* az északon elnyert morva szerzeménnyel. – Nem történelmietlen visszavetítés, de az életszerűség példája okán ide kívánczok, hogy a két világégés közti Németország is tudta kormányozni Danzigot és környékét, ahogyan ma is igazgatja Oroszország Kalinyingrád (Königsberg) városát és tágabb vidékét, szárazföldi korridor nélkül.

BIBLIOGRÁFIA

- BÁLINT 1996. = BÁLINT CSANÁD: Magna Moravia a Magyar Alföldön? *Századok* 130 (1996) 992–999.
- BERKES 2003. = BERKES TAMÁS: *A cseh eszmetörténet antinómiái*. Budapest, 2003.
- BOBA 1971. = BOBA, IMRE: *Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources*. Hague, 1971.
- BOBA 1996. = BOBA IMRE: *Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére*. METEM-könyvek 11. Budapest, 1996.
- BOBA 2005. = BOBA IMRE: Egyháztörténeti vázlatok a középkorból. In: PETROVICS ISTVÁN: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest, 2005. 143–165.
- BOBA 2005A: BOBA IMRE: „Moraviana” egy Közép-Európa születéséről írott osztrák tanulmányban. Szűrőpróbák. In: PETROVICS ISTVÁN: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest, 2005. 167–173.
- BOLLÓK 1999. = *Anonymus: A magyarok cselekedetei. Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*. Ford. VESZPRÉMY LÁSZLÓ–BOLLÓK JÁNOS. Budapest, 1999.
- BOWLUS 1995. = BOWLUS, CHARLES R.: *Franks, Moravians and the Magyars. The Struggle for Middle Danube, 788–907*. Philadelphia, 1995.
- BOWLUS 2005. = BOWLUS, CHARLES R.: Gondolatok Boba Imre Morávia történetéről vallott nézetei kapcsán. In: PETROVICS ISTVÁN: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest, 2005. 201–218.
- BÓNA 1968. = BÓNA ISTVÁN: Opponensi vélemény Cs. Sós Ágnes: „A Dunántúl 9. századi szláv népessége” c. kandidátusi értekezéséről. *Archaeológiai Értesítő* 95 (1968) 115–120.
- BÓNA 1987. = BÓNA ISTVÁN: Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. MAKKAI LÁSZLÓ–MÓCSY ANDRÁS. Budapest, 1987. 107–234.
- DAI = *De Administrando Imperio. A Birodalom Kormányzásáról*. Ford. MORAVCSIK GYULA. Budapest, 1950.
- DEKAN 1980. = DEKAN, JÁN: *Moravia Magna. A Nagymorva Birodalom – kora és művészete*. Pozsony, 1980.
- EGGERS 1995. = EGGERS, MARTIN: *Das „Grossmährische Reich”. Realität oder Fiktion?* Stuttgart, 1995.
- EGGERS 2005. = EGGERS, EGGERS: A „Nagymorva Birodalom” képe Boba Imre Moravia's History Reconsidered című munkájának megjelenéséig. In: PETROVICS ISTVÁN: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest, 2005. 175–199.
- FEHÉR 1956. = FEHÉR GÉZA: A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. *Archaeológiai Értesítő* 83 (1956) 25–38.
- FODOR 2006. = FODOR ISTVÁN: A régészettudomány történetisége. A magyar őstörténet példáján. *Archaeológiai Értesítő* 131 (2006) 89–114.
- GYÖRFFY 1986. = GYÖRFFY GYÖRGY: A honfoglalás vitás kérdései. *História* 8 (1986/1) 7–10.
- HKÍF = *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
- KATONA 1786. = KATONA, STEPHANUS: *Examen vetustissimi M. Moraviae situs, cum vindiciis Anonymi Belae Notarii*. Pestini–Budaë–Cassoviae, 1786.
- KISS 1996. = KISS GÁBOR: A lukácsházi avar temető 8. számú lovassírja. A késő avar taufirozott vas falerák. *Savaria* 22 (1992–1995/3) 107–143.
- KOVÁČ 2001. = KOVÁČ, DUŠÁN: *Szlovákia története*. Pozsony, 2001.
- KRISTÓ 1980. = KRISTÓ GYULA: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980.
- KRISTÓ 1996. = KRISTÓ GYULA: *Magyar honfoglalás – honfoglaló magyarok*. Budapest, 1996.

- KRISTÓ 1998. = KRISTÓ GYULA: Regino és a magyar honfoglalás. In: *Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. MAKK FERENC–TAR IBOLYA–WOJTILLA GYULA. Szeged, 1998. 89–97.
- KRISTÓ 2003. = KRISTÓ GYULA: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Szeged, 2003.
- MAKK 2003. = MAKK FERENC: Turkia egész szállásterülete. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 117 (2003) 3–15.
- MELICH 1925–1929. = MELICH JÁNOS: *A honfoglaláskori Magyarország*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve 1/6. Budapest, 1925–1929.
- MMFH III. = *Magna Moraviae Fontes Historici III*. Brno, 1969.
- BOLENSKY 1999. = BOLENSKY, DIMITRI: *A Bizánci Nemzetközösség*. Budapest, 1999.
- PETROVICS 1998. = PETROVICS ISTVÁN: Boba Imre (1919–1996) és a Nagymorávia-kérdés. In: *Szlavisztikai tanulmányok*. Szerk. H. TÓTH IMRE–FERINCZ ISTVÁN. Szeged, 1998. 21–28.
- PETROVICS 2005. = PETROVICS ISTVÁN: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest, 2005.
- PETROVICS 2005A. = PETROVICS ISTVÁN: Boba Imre és a Nagymorávia-kérdés. In: PETROVICS ISTVÁN: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest, 2005. 273–282.
- PÜSPÖKI NAGY 1976. = PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Az ősi Nyitra. A kortársak híradásai és a történések elképzelései nyomán. *Irodalmi Szemle* 19 (1976/2) 119–139.
- PÜSPÖKI NAGY 1978. = PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Nagymorávia fekvéséről. *Valóság* 21 (1978/11) 60–82.
- PÜSPÖKI NAGY 1982. = PÜSPÖKI NAGY PÉTER: *Thessalonikéi Szent Methodios Sirmium érseke*. New York, 1982.
- PÜSPÖKI NAGY 1986. = PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Nagymorávia – délen? *História* 8 (1986/1) 16.
- PÜSPÖKI NAGY 1996. = PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Előszó. In: BOBA IMRE: *Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére*. METEM-könyvek 11. Budapest, 1996. 7–12.
- RÉVÉSZ 1996. = RÉVÉSZ László: *A károsi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Miskolc, 1996.
- SENGA 1983. = SENG TORU: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. *Századok* 117 (1983) 307–345.
- SRH = *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Ed. SZENTPÉTERY, EMERICUS. Budapestini, 1999.
- SZABADOS 2011. = SZABADOS GYÖRGY: *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26. Szeged, 2011.
- SZABÓ 1983. = SZABÓ FLÓRIS: Szent Gellért püspök nagy legendája. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Szerk. ÉRSZEGI GÉZA. Budapest, 1983. 74–94.
- SZARKA 1986. = SZARKA LÁSZLÓ: Szlovák történések Nagymorávia kiterjedéséről. *História* 8 (1986/1) 17–18.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1993. = SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk. LŐRINCZY Gábor. Szeged, 1993. 227–236.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. = SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: *Az avar történelem forrásai*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998.
- SZENTPÉTERI 2006. = SZENTPÉTERI József: Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. *Arrabona* 44 (2006) 455–496.
- SZENTPÉTERI 2008. = SZENTPÉTERI, JÓZSEF: Was die Verbreitungskarten erzählen... (Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit) *Antaeus* 29–30 (2008) 325–346.

- SZ. GARAM 1981. = SZ. GARAM ÉVA: A böcsi későavarkori lelet és köre. *Archaeológiai Értesítő* 108 (1981) 34–51.
- SZKLENÁR 1784. = SZKLENÁR, GEORGIUS: *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus*. Posonii, 1784.
- SZÓKE 1953. = SZÓKE BÉLA: Recenzió. (Jan Eisner: Devinská Nová Ves Slovanské pohřebišťe. Bratislava, 1952.) *Archaeológiai Értesítő* 80 (1953) 166–170.
- SZÓKE 1962. = SZÓKE BÉLA: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti tanulmányok 1. Budapest, 1962.
- TAKÁCS 1994. = TAKÁCS MIKLÓS: Mitrovica. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ GYULA, szerk. ENGEL PÁL–MAKK FERENC. Budapest, 1994. 460–461.
- TÓTH 1996. = TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A konstantinói „Turkia” értelmezéséhez. *Magyar Nyelv* 92 (1996) 54–63.
- VAVŘINEK 1998. = VAVŘINEK, VLADIMIR: Nagymorávia Bizánc és a latin Nyugat között. In: *Szlavisztikai tanulmányok*. Szerk. H. TÓTH IMRE–FERINCZ ISTVÁN. Szeged, 1998. 7–20.
- VESZPRÉMY 1996. = VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* 109 (1996) 131–137.
- VESZPRÉMY 1996A. = VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Nyugati források a 9. századi Pannoniáról. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. A honfoglalásról sok szemmel II. Budapest, 1996. 153–162.

Μεγάλη Μοραβία, Svatopluk's Country
- Where Were the Moravian Borders? -

According to the contemporary sources, before the conquest of the Carpathian Basin during the 9th century, a Slavic principality was formed on the central Balkan and the southern territories of the Carpathian Basin, which can be matched with *Magna Moravia* (Old Moravia) mentioned by the *DAI*, thus, Svatopluk's country. However, this early organisation was not the national state of the Western-Slavic Moravians, but – according to Boba Imre – a patrimonial part of a greater condominium, which had a similar construction of that of the Rus, and was established on South-Slavic territory, as opposed to „northern Moravia”, the prototype of the later Moravian marquisate. On this territory the episcopate was re-established with the lead of Method in Syrmium, „Moravia of Pannonia” in the year 869, after the Avar's conquest of the territory in 582.

Scholars tried to verify the location of Old Moravia north of the Danube by reinterpretation of the sources on one hand, and by revaluation of the late Avar archeological material of the Moravian Basin as Slavic on the other. Likewise, the experiments to locate *Magna Moravia* on the Hungarian Great Plain failed, since there is no relevant material belonging to the 9th century there. Thus, for the location of Svatopluk's country the southern zone of the Great Plain could be considered, as well as Syrmia, the central parts of the Balkan, and the bank of the river Sava. However, neither the archeological researches on the Balkan nor their historical interpretations provide sufficient information, these are future tasks of archeology.